

Həcər Hüseynova
ADPU, filologiya. Azərbaycan dilçiliyi
kafedrası
hacerhuseynova@mail.ru

Mir Cəlalın bədii əsərlərinin antroponimik sistemi

XÜLASƏ:

Onomastik vahidlərin işlənmə tezliyi ekstalinqvistik faktorlardan çox asılıdır. Bu vahidlər bədii əsərlərdə artıq onomastik vahid kimi deyil, ekspessivliyə, poetikliyə, məcaziliyə malik olan üslubi fiqur kimi iştirak edir. Buna görə də biz Mir Cəlalın bədii əsərlərində işlənmiş bəzi xüsusi adların leksik-semantik və üslubi xüsusiyyətlərinin araşdırılmasını məqsəduyğun hesab etmişik.

Mir Cəlalın bədii əsərləri ümumi sözlərlə - apelyativ vahidlərlə yanaşı, xüsusi adlarla – onomastik vahidlərlə zəngindir. Hər bir onomastik vahiddən onların hər bir qrupundan Mir Cəlal böyük bir sənətkarlıqla istifadə etmiş, yenilərini yaratmış, bizə adi görünən hər bir sözü, xüsusi adı bədii-üslubi fiqura – məcaza çevirmiş, öz fikir və məqsədlərini onların vasitəsilə ifadə etmiş, xalq tərəfindən bu gün də sevilən, oxunan, ölməz sənət əsərləri yaratmışdır.

Mir Cəlal həyatı gerçəklikləri təqdim edərkən onomastik vahidlərin köməyi ilə oxucu üçün bədii mühitin tam şəkildə həqiqət kimi dərk olunmasına münbit şərait yaratmışdır. Oxucu özünü təsvir edilən hadisələrin içərisində hiss edir, hadisələrin baş verdiyi məkanı doğma hesab edir və bədii gerçəkliyin içərisində özünü, özünə münasibəti və öz mövqeyini aydın hiss edir.

M.Adilovun fikrincə, xarakterlərin açılması, obrazın daxili aləminin təqdim edilməsi zamanı müəllifin istifadə etdiyi vaitələrdən biri də surətə verilən adlardır. Adlar obrazın əsərdəki mövqeyi ilə bağlı olur, bədii əsərdə həmin adlar vasitəsilə müxtəlif müsbət və mənfi cəhətlər ümumiləşdirilir.

Yazıcıların bədii əsərdə obrazlara verdiyi adlar xalqın arzu və istəklərini əks etdirir. Bir çox hallarda bu adlar xalq tərəfindən sevilir, insanlar öz körpələrinə həmin adları verirlər. Məs.C.Cabbarlının qəhrəmanlarından Sevil, Yaşar; S.Vurğunun əsərlərindən Cəlal, Humay, Aygün, Ülkər; Mir Cəlalın əsərlərindən Bahar, Qumru, Ləyaqət və digər adlar xalq arasında geniş yayılmışdır.

Yazıcının yaradıcılığında xüsusi ada, onomastik vahidə münasibət birbaşa sənətkarlıq məsələsidir və ədibin yaradıcılığının üslubi imkanlarını müəyyənləşdirir. Ad vermə dünyəvi məsələlərdən biridir və bu cəhət bütün xalqlarda mövcuddur. Lakin şəxsə ad vermə ilə bədii əsərdə obraza ad vermə bir-birindən fərqlənir. Təbiidir ki, yazıçı öz qəhrəmanlarına ad seçərkən çətin

bir yol keçmiş, janrın, əsərin mövzusunun tələbinə uyğun, obrazın səciyyəvi cəhətlərini əks etdirə biləcək bir ad kəşf etmişdir.

Açar sözlər: poetik, bədii, antroponim, ad, soyad, ləqəb

ANTROPONIC SYSTEM OF MIR JALALS ARTISTIC WORKS

SUMMARY:

The rate of development of onomastic units depends on the extrinsic factors. These units are no longer represented in artistic works, but as expressions of expressiveness, poeticity and figurative style. We therefore considered it expedient to investigate the lexical-semantic and stylistic features of some of the specific names in Mir Jalal's works.

Mir Jalal's works are enriched with common words - along with appellate units and special names - onomastic units. From each onomastic unit, each of their groups, Mir Jalal, used great craftsmanship, created novelty, transformed every word and special name into an art form, expressing their thoughts and goals through them. Today, he has created a favorite, readable, immortal work of art.

Mir Jalal has provided the reader with the help of the onomastic units while presenting the realities of life, allowing the reader to fully understand the artistic environment as true. The reader feels himself in the events described, considers the place of events to be native, and has a clear sense of himself, his attitude, and his position within the artistic reality.

According to M. Adilov, one of the sources used by the author during the disclosure of the characters and the representation of the inner world of the image is the names. Names are related to the image's position in the work, and through these names the various positive and negative aspects are summarized.

The names that the writers give to the characters in the work reflect the wishes and desires of the people. In many cases these names are loved by people, and people give their babies the same names. From the heroes of J.Jabbarli, Sevil, Yashar; Works by S.Vurgun by Jalal, Humay, Aygun, Ulker; From the works of Mir Jalal, Spring, Qumru, Layaqat and other names are widely popular.

A special name in the writer's creativity, the attitude of the onomastic unit is a matter of direct craftsmanship and identifies the possibilities for the writer's creative style. Adverbialism is a worldly issue, and it is common in all nations. However, naming an individual in a work of art is different from giving a name to a person. Naturally, the writer went through a difficult path in choosing a name for his heroes, discovering a name that would reflect the characteristic features of the genre and the subject matter.

Key words: *poetic, artistic, anthroponyms, names, surnames, nicknames*

АНТРОПОНИМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МИР ДЖАЛАЛА

РЕЗЮМЕ:

Скорость развития ономастических единиц зависит от внешних факторов. Эти единицы больше не представлены в художественных произведениях, а являются выражением выразительности, поэтичности и образного стиля. Поэтому мы считаем целесообразным исследовать лексико-семантические и стилистические особенности некоторых конкретных имен в художественных произведениях Мир Джалала.

Работы Мир Джалала обогащены общими словами - наряду с апелляциями-ными единицами и особыми названиями - ономастическими единицами. Из каждого ономастического подразделения, каждая из их групп, Мир Джалал, использовал большое мастерство, создавала новизну, превращала каждое слово и специальное имя в форму искусства, выражая свои мысли и цели через них, он создал любимое, читаемое, бессмертное произведение искусства.

Мир Джалал предоставил читателю с помощью ономастических единиц, представляя реальности жизни, позволяя читателю полностью понять художественную среду как истинную. Читатель чувствует себя в описанных событиях, рассматривает место событий как родное и имеет четкое представление о себе, своем отношении и своем положении в художественной реальности.

По словам М. Адилова, одним из источников, использованных автором при раскрытии персонажей и представлении внутреннего мира изображения, являются имена. Имена связаны с положением изображения в работе, и через эти имена суммируются различные положительные и отрицательные аспекты.

Имена, которые авторы дают персонажам в работе, отражают желания писателя и желания людей. Во многих случаях эти имена любят люди, и люди дают своим детям те же имена. От героев Дж.Джабарлы Севиль, Яшар; Работы С. Вургуна Джалал, Хумая, Айгюн, Улькер; из произведений Мир Джалала, Бахар, Лаягат, Гумру и другие имена пользуются большой популярностью.

Особое отношение писателя ономастическим единицам - это вопрос прямого мастерства и определяет творческие возможности и стиль писателя. Наименование - это всемирная проблема, и она есть во всех странах. Однако именование человека в произведениях искусств отличается от присвоения имени человеку в жизни. Естественно, писатель

прошел сложный путь в выборе имени для своих героев, обнаружив имя, которое отражало бы характерные черты жанра и персонажа.

Ключевые слова: поэтический, художественный, антропонимы, имена, фамилии, прозвища

ANNOTASIYA:

Hər bir bədii əsərdə personajlara verilən adlar öz üslubi xüsusiyyətlərinə görə digər adi adlardan seçilir. Bədii əsərlərdə obrazlara verilən adlar ailədə doğulan körpəyə verilən adlara bənzəyir. Lakin bunların arasında kəskin fərqlər vardır. Çünki valideynlər öz körpələrinə ən gözəl adları verdikləri halda, yazıçı bədii əsərdə yaratdığı personaja onun xarakterinə görə ad verir. Sevdiiyi və xalqa sevdirmək istədiyi obrazlara gözəl, sevilən adları verir. Hətta həmin adlar əsər oxuculara təqdim edildikdən sonra xalq arasında geniş işləklilik qazanır. Mənfi obrazlara isə yazıçı adətən, özünün xoçu gəlməyən adları verir. Ya da həmin obrazın xarakterinə, əməllərinə uyğun olan bir ad uydurur. Belə adlar isə qeyri-real, uydurma adlar adlanır.

Məlumdur ki, obrazların, hadisələrin baş verdiyi məkanların adlandırılmasında hər bir yazıcının öz üslubu, öz yolu, öz məqsədi vardır. Bu cəhət XX əsrin görkəmli nasiri Mir Cəlalin yaradıcılığının mühüm məsələlərindən biridir. Bu məqalədə Mir Cəlalin yaratdığı personajlara verdiyi real və qeyri-real adlardan, adlandırma zamanı istifadə etdiyi üsullardan bəhs edilmiş, yazıcının əsərlərindən götürülmüş nümunələr əsasında nəzəri fikirlər təsdiq edilmiş, bu əsərlərdə işlənmiş antroponimlərin təsnifatı aparılmışdır.

GİRİŞ:

Mir Cəlal, ümumiyyətlə, surətləri qarşılaşdıran zaman və onları bir-birinin dilində adlandırarkən psixoloji-sosial ovqatdan onomastik vahidlərə yanaşmış, onomastik vahidlər-antroponimlər müraciət formasına çevrilmişdir. Məsələn,

Dəftərdar siyahıya baxdı: Qiyas Dəmirov!...(6.I.13)

-Qumru, Qumru! Uşaq hanı? Uşağı harda qoymusan ağız!

Nümunələrdə işlənmiş antroponimlər vasitəsilə məna çalarları: birinci cümlədə (Qiyas Dəmirov) adı müraciət, ikincidə (Qumru) adın təkrar işlədilməsi vasitəsilə həyəcan çaları təbii şəkildə öz ifadəsini tapmışdır.

“...Bəzən bədii ədəbiyyatda xüsusi adlar yazıcının həyatını, mövqeyini, yaradıcılıq xüsusiyyətlərini və s. müəyyənləşdirməyə kömək edən mühüm faktora çevrilə bilər. Dastanların, nağılların...hansı ölkəyə, hansı xalqa, hansı dövrə aid olduğunu müəyyənləşdirmək işində xüsusi adların əhəmiyyətli rolu məlumdur. Nəzərə alanda ki, xüsusi adlar, daha çox isə şəxs adları ictimai, dolayısı ilə siyasi əhəmiyyət daşıyır, o zaman bu adların tədqiqinin əhəmiyyəti bir daha ciddiləşir” (10.s. 33).

Mir Cəlalin bədii əsərlərində hadisə və ya hərəkət qeyri-müəyyənlikdən başlayaraq müəyyənliyə doğru inkişaf edir. Yazıçı surəti oxucuya birdən-birə

təqdim etmir. Obraz sanki hərəkətin, hadisələrin ümumi gedişinin arxasında gizlənmiş olur. Hərəkətlərin bir-birini izləməsi tədricən surəti meydana çıxarır.

“Xarakterlərin açılması, obrazın daxili aləminin təqdim edilməsi zamanı müəllifin istifadə etdiyi vaitələrdən biri də surətə verilən adlardır. Adlar obrazın əsərdəki mövqeyi ilə bağlı olur, bədii əsərdə həmin adlar vasitəsilə müxtəlif müsbət və mənfi cəhətlər ümumiləşdirilir” (1. s.27).

Yazıcıların bədii əsərdə obrazlara verdiyi adlar xalqın arzu və istəklərini əks etdirir. Bir çox hallarda bu adlar xalq tərəfindən sevilir, insanlar öz körpələrinə həmin adları verirlər. Məs.C.Cabbarlının qəhrəmanlarından Sevil, Yaşar; S.Vurğunun əsərlərindən Cəlal, Humay, Aygün, Ülkər; Mir Cəlalin əsərlərindən Bahar, Qumru, Ləyaqət və digər adlar xalq arasında geniş yayılmışdır.

Yazıcının yaradıcılığında xüsusi ada, onomastik vahidə münasibət birbaşa sənətkarlıq məsələsidir və ədibin yaradıcılığının üslubi imkanlarını müəyyənləşdirir. Advermə dünyəvi məsələlərdən biridir və bu cəhət bütün xalqlarda mövcuddur. Lakin şəxsə ad vermə ilə bədii əsərdə obraza advermə bir-birindən fərqlənir. Təbiidir ki, yazıçı öz qəhrəmanlarına ad seçərkən çətin bir yol keçmiş, janrın, əsərin mövzusunun tələbinə uyğun, obrazın səciyyəvi cəhətlərini əks etdirə biləcək bir ad “kəşf etmişdir”. Mir Cəlalin bədii əsərlərində antroponim seçmək, antroponimi tanımaq üsulları müxtəlifdir. Bunlardan biri mötərizə içərisində şəxsin adının verilməsidir. Əvvəlcə qeyri-müəyyən olan antroponim mötərizə açıldıqdan sonra müəyyənləşir. Məsələn;

Ariq oğlan (Zahidov deyirdilər) çayını nəlbəkiyə tökə-tökə üzünü Dilənə tutdu (6.I. 222).

Bu tipli tanıtma üsulu özü də yazıcının fərdi üslubi keyfiyyətidir. Lakin yazıçı əvvəlcə oxucunun diqqətini personajın zahiri görünüşünə yönəlmiş, sonra isə adını, soyadını söyləmişdir.

“Yolumuz haynadır” romanında MİR Cəlal özünə ustad hesab etdiyi, şəxsiyyətinə dərin hörmət bəslədiyi C.Məmmədquluzadəni, M.Ə.Sabiri, Abbasqulu ağanı və başqalarını məhəbbətlə təsvir etmiş, Cənubi Azərbaycanda azadlıq hərəkətindən, bu hərəkətin başçısı Səttar xandan. Onun igidlərindən söhbət açmışdır. Yazıçı Sabiri tanımaq üçün xüsusi bir yol seçmişdir:

Mirzə Abbasqulu dostunu yaxşı tanıyırdı. Onun dərindən düşündüyünü, zehində nə isə yazıya keçirməli bir mətləbi dönə-dönə ölçüb-biçildiyini bilirdi.

Tahirzadənin mühüm mətləblər müqabilindəki bu ağırlığını bəziləri ehtiyat, bəziləri tərəddüd, Mirzə Abbasqulu isə təmkin, səbir adlandırdı. “Sabir ki, Sabir!” (6. IV.17)

Belə bir tanıtma vasitəsilə Mir Cəlal M.Ə.Sabirin xarakteri, çox ehtiyatlı olması haqqında oxucuya məlumat vermiş, eyni zamanda “Sabir” adının mənası izah edilmişdir.

M.Ə.Sabirin şeirlərini olduqca dərin dəyərləndirən Mir Cəlal bunu belə nəzərə çatdırır:

Necə ki, siz buyudunuz, məcmuənin (Molla Nəsrəddin” məcmuəsi nəzərdə tutulur- H.H) az-şox şöhrət tapması həmin bunların nəticəsidir, möhtərəm şairimiz Sabirin türməna, aydın əşarıdır (6.IV.176).

Əsərdə M.Ə.Sabirin Hop-hop təxəllüsünü də Mir Cəlal özünəməxsus tərzdə izah etmişdir:

“Senzor: - Şübhəm yoxdur ki, sətirləri yazanlar nəinki imperatorluğu, həm də siz müsəlmanları, şəxsən, cənab redaktor sizi, namestnikliyin mətbuat idarəsi yanında müəyyən rəğbət sahibi olan sizi istəməyən bədxahlardır. Nədir bu, səhifələrinizi üzünə geniş açdığınız “Hop-hop” kimdir?

-Hop-hop bir adam deyil, bizim həcvə şairlərin müştərək təxəllüsüdür (6. IV.228).

Yazıçı burada “Hop-hop”u ümumiləşdirilmiş təxəllüs kimi təqdim etmiş, Sabir ədəbi məktəbinin bütün nümayəndələri nəzərdə tutulmuşdur.

Təbriz Azadlıq hərəkatına – bu hərəkatın fədailərinə böyük rəğbət bəsləyən Mir Cəlal onomastik vahidlərdən istifadə etməklə həmin inqilabı Kərbəla müsibəti ilə müqayisə etmişdir:

“Bu gün Kərbəla meydanı – Azərbaycanadakı vətənpərvərlik meydanıdır. Hər kimin ürəyində bir cüzi də olsa din, namus, vətən hissi varsa, oranın qeydinə qalmalıdır. Axıtmalı qanalımız, ehsan etməli pullarımız, ərzağımız varsa, gəlin oraya – ürəklər parçalayan Azərbaycan matəmgahına verək! Zaman bizdən bunu istəyir.. Nəzərimizi qəhrəman Təbriz mücahidlərinə çevirək, məşrutə fədailərinə səs verək! Var olsun hürriyyət! Yaşasın Səttar xan inqilabı!” (6.IV.215).

Azərbaycanda, xüsusi ilə də Təbrizdə xalqın həyatını, ictimai-siyasi hadisələri diqqətlə izləyən Mir Cəlal özünü xalq hərəkatında ayıra bilmir, bədii əsərlərində personajların dili ilə: “zaman bizdən bunu istəyir”, - deyərək xalqı milli birliyə çağırırdı. Bu isə heç bir zaman dəyərini itirməyən, bu günümüz üçün də aktual olan məsələlərdən biridir.

Mir Cəlalin bədii əsərlərində bəzən personajın adı çəkilmir. Məsələn, “Gülgəz” hekayəsində belə bir cümlə ilə rastlaşırıq: “Gülgəzin atası “M.F.Axundov” gəmisində çalışırdı (6.I.454)

Yazıçı Gülgəzin atasının adını verə bilirdi, amma Gülgəzin tərbiyəsilə Alı baba məşğul olduğu üçün onun atasının adının dəqiq verilməsinə ehtiyac duyulmamışdır.

Mir Cəlalin əsərlərində real adlarla yanaşı bir qrup qeyri-adi təsirə malik olan qeyri-real adlara da təsadüf edirik: Asta, Gilə, Qumaş, Kimya, Məşriq, Ləbbeyk və başqaları belə adlardandır.

Qonşu arvad Giləxanım xala özünü Saranın üstünə atdı.. Bir xəkəndaz zərbəsi də Giləxanım dirsəyinə toxundu (6.I.179).

Heyvan Durmuşun vedrəyə oxşayan gövdəsini görüb hürkmüş, rahatsız olmuşdu (6.I.227).

Çaqqal baş qopardır, qurdun adı bədnamdır, - deyə Qələndər onun sözünü təsdiqlədi (6. I. 234).

Göründüyü kimi, bu adların çoxu apelyativlərin xüsusiləşməsi nəticəsində yaranmış, müəyyən məqsədlərə-əsinin məzmun-ideya mündərcəsinə xidmət etmişdir.

Ayaz – Əlipaşanın ev qulluqçusu həmin o göyköynək-qız - əlində bir qab xörək qəfildən içəri girirdi (6.I.271).

Ayaz adının biz, adətən, oğlan uşaqlarına verildiyinin şahidi olsa da, Mir Cəlal bu adı bir qız obrazına verməklə müştərək işlənen adlar sırasına daxil etmişdir:

Onun bu axşamkı yoldaşı Kəhrizov Novruz idi... Traktorçu kursunda oxuyan Yarpız adlı bir qıza bənd oldu. Qızı aldı da. Demə, qız od-alov imiş. Novruzun başına bir oyun açdı ki, Novruz öz adını da yanıldı (6. I. 297).

Nümunələrdə işlənməmiş Kəhrizov fəmiliası, Yarpız şəxs adı yazıçı tapıntısıdır. İlk dəfə olaraq biz bədii ədəbiyyatda Mir Cəlalin əsərlərində həmin apelyativlərin antroponim kimi işlənməsinin şahidi oluruq.

Hikmətin yaraşığında və gözəlliyində libasın, modanın, demək olar ki, qətiyyəni iştirakı yox idi. Əksinə, onun əynindəki qırmızı kofta, başındakı abı kəlağayı, ayağındakı yüngül tuflı Hikmətin gözəlliyindən ümumi və gözəl bir ahəng alırdı. (6.I.307)

Ayaz adının işlənməsində gördüyümüz üslubu Hikmət adında görürük. Yəni müəllifin “Hikmətdən xəbər” hekayəsinin adını oxuyan oxucu Hikməti kişi kimi xəyalında canlandırsa da, hekayəni oxuduqdan sonra məlum olur ki, Hikmət 18-19 yaşlarında gənc, gözəl bir qızın adıdır. Yazıçı Hikmət adını da müştərək adlar sırasına daxil etmişdir.

Mir Cəlalin bədii əsərlərində personajların adlandırılması zamanı istifadə etdiyi bəzi üsulları diqqətə çatdırmağı məqsəduyğun bilirik:

1.Adın semantikasını ilə obrazın xarakteri, əlamətləri bir-birini tamamlamışdır. Məsələn, “Bir gəncin manifesti” əsərinin baş qəhrəmanı Mərdanın, onun anası Sonanın adlarının semantikasını obrazların xarakteri ilə üst-üstə düşür.

Mərdan – Sonanın böyük oğlu, Baharın qardaşındır. Haqsızlığa dözə bilməyən, cəsur bir igiddir. Onu adlandırmaq üçün yazıçının Mərdan adını seçməsi də təsadüfi deyil. “Mərdan” sözü farsca mərd sözünün cəmidir: “kişilər, kişilərin şahı, kişiyyə məxsus xasiyyəti, igidlər, qəhrəmanlar” mənalarında işlənilir.

Eyni adlandırmaq üsulu ilə “İnsanlığ fəlsəfəsi” hekayəsində də qarşılaşırıq. Hekayənin qəhrəmanına Ağca adı eyni məqsədlə verilmişdir. Xüsusi üslubi vasitə kimi, yazıçı hekayəyə Ağcanın təsviri ilə başlamışdır:

Bəzi adamların adı heç özüinə yaraşmır. Amma bu qızın adını, deyəsən, sonradan qəddinə, qamətinə məlahətinə baxıb qoyublar. Ağca! Qubanın ağalması! Heç tanımayan, bilməyən bir adam da rast gəlsə, yəqin ki, özgə ad deməz, bunu deyər: Ağca!.. Həmişə dik və düz baxan iri ala gözləri, ağ sifəti dairələyən qara tellər, qulac saçlar, şümal göyərçini gərdən, sakit yeriş. (6.III.481)

Ağca adı “ağ” sifətinin çoxaltma dərəcəsində işlədilməsi yolu ilə yaradılmış, personajın portreti, zahiri cizgiləri müəllifin seçdiyi adla—Ağca adı ilə tamamlanmış, antroponimin müvəffəqiyyəti təmin edilmişdir.

2. Adın semantikasi ilə obrazın həyatı təzad təşkil etmişdir. Məsələn, Mir Cəlal “Bir gəncin manifesti” əsərində öz kiçik qəhrəmanını Bahar adlandırmışdır. Şübhəsiz ki, bu da səbəbsiz deyildir. Müəllif qəhrəmanının həyatını bahar fəslə kimi canlı, şən, qaynar, sevincli görmək istəmişdir. Lakin Baharın həyatı bunun tam tərsini, əksini təşkil edir. Müəllif məsum Baharın ağır vəziyyətini Mərdanın dili ilə belə təsvir edir:

“Bahar! Sən qönçə kimi açılıb gülməli idin. Bahar, ay Bahar! Ömrümüzün yazı açılmışdır. Həyat gülmür, təbiət gülmür. Düz -dünya bəzənib. Lakin sənin acı xatirən lələnin qəlbinə çəkilən dağ kimi ürəyimi yandırır...Ah məhrum, məzlum körpəm!”

Bahar sözü farsca yaz fəslinin adını bildirir. Ömrün gənclik çağı, gənclik deməkdir. Adı Bahar olan, lakin ömründə bir dəfə üzü gülməyən, bir dəfə də qarın dolusu çörək yeyə bilməyən, arzuları gözündə qalan, körpə ikən atasını itirib “yetim” ləqəbi qazanan körpə fədanın şaxtanın qılınc kimi kəsdiyi bir qış gecəsində soyuqdan donub ölməsi təsadüfi bir hadisə, adi bir təsvir deyil, sənətkarın xüsusi üslubi priyomudur. Yazıçı tərəfindən adla hadisənin bu şəkildə əlaqləndirilməsi antroponimin leksik mənası ilə, obrazın həyatı arasında kəskin təzadın yaradılması “Bir gəncin manifesti” nin bədii təsir gücünü, ekspressivliyini artıran üslubi vasitədir.

3. Yazıçı obrazın xarakterinə uyğun uydurma (qeyri-real) adlar yaratmışdır. Məsələn, Cinayətov, Anketov, Ləbbeyk, Məşriq, Kimya, Gilə, Durmuş, Qarınca xanım və s. adlar buna misal ola bilər.

“Anket Anketov” hekayəsində qüvvətli komik effekt yaradan vasitə Anketov antroponimidir. Adından bəlli olur ki, hamamlar trestinə müdir təyin olunan Anketov ancaq anket doldurmaqla məşğuldur. Bu mənasız iş oxucuda obraza qarşı mənfi münasibət formalaşdırır:

Gün olurdu ki, səhərdən gecə saat birə qədər Anketov kabinetinə qapanır, “liçni deloları” maraqlı bir roman kimi başdan ayağa, ayaqdan başa oxuyurdu. Qovluqları adamların ictimai vəziyyətlərinə görə cərgə ilə düzülürdü. Acığı gəldiyi adamın qovluğunu lap aşağı başa qoyurdu. Anketov qovluqlarla söhbət edirdi. Qıraqdan qulaq asan, lakin onu görməyən elə güman

edərdi ki, kabinetdə Anketovdan başqa beş-altı nəfər üzüyola, sakit uşaq var...”(6.I.341)

Anketov üzünü görmədiyi, savadsız Nisanı hesabdar, əvəllər hesabdar işləmiş gənci – Nuru Nuruzadəni isə heç düşünmədən arvad hamamına kisəçi təyin etmişdir.(6.I.344)

Yazıçı, Anketov Anket adlandırdığı adamın həm adı, həm də hərəkətləri vasitəsilə gülüş yaratmağa nail olmuşdur.

4.Simvollaşmış adlardan istifadə etmiş, tarixi şəxsiyyətlərin, ədəbi qəhrəmanların adları əsərə gətirilmişdir.

“Bir gəncin manifesti” əsərində Azərbaycan xalqının təfəkküründə güc, qüvvət, azadlıq uğrunda mübarizənin simvoluna çevrilmiş Koroğlunun, Eyvazın adları çəkilir. Bu isə, sözsüz ki, simvolik mənə daşır. Əsərdə belə bir parça var:

...Biz güclə tapınışıq. Səni görmək mənim qoluma qüvvət, dizimə taqət verir. Eyvaz ilə Koroğlunu eşitmisənmi?Biz bir-birimizə arxalasanmaq, basılarıq(6.II.62)

Belə adlardan istifadə bədii əsərdə yazıçının üslubunu səciyyələndirir. Çünki bu adlar informativ xarakterli olur, məcaza çevrilərək əsərin bədii təsir gücünü artırır. Azərbaycan yarı əfsanəvi, yarı həqiqi xalq qəhrəmanlarını yada salır. Məlumdur ki, Koroğlu və onun “dəliləri” XVII əsrin sonu XVIII əsrin əvvəllərində baş vermiş cəlairlər hərəkətinin qəhrəmanları olmuş, sonradan dastanlarda, nağıllarda onların adları əbədiləşdirilmişdir.

Mir Cəlal bəzən əsərlərində ikiadlılıq sistemindən də istifadə etmişdir:

Ağaməcidin anası Qarınca xanım (əsl adı Məsmə idi) oğlu Baharla dava etdikdə kimdə günah olduğunu öyrənməmiş Baharı döymüş, əynindəki yeganə arxalığını əlindən almışdır. Çünki daləşarkən Ağaməcidin köynəyi cırılmışdı:

Qarınca xanım: - Get, uşağın paltar bahasını gətir, - deyə Baharın qollarını, yanaqlarını çimdikləyir, yumruq vururdu (6.II.12).

Nə üçün bu qadın “Qarınca” xanım adlandırılmışdır?..Qarınca sözünün mənası nədir?

Türklər qarışqaya qarınca deyilir, lakin bu iki sözün heç bir etimoloji yaxınlığı yoxdur. Qarınca sözü qarışqa mənasında klassik ədəbi nümunələrimizdə, “Qazi Bürhanəddində və Zakirin dilində də işlənmişdir” (5.s.41).

Mir Cəlalin “Yolumuz hayandır” romanında da qarınca sözü başqa mənada – apelyativ olaraq qarışqa mənasında işlənmişdir:

Qarincadan yazanda da sənətkar olmaq hünərdir. Gül, bülbül, onsuz da gözəldir. Əsl sənət qarincanın gözəlliyini kəşf etməlidir! (6.III.268).

Burada adi həşərat olan qarışqa nəzərdə tutulmuşdur. Antroponim kimi işlənmiş Qarınca sözünün etimologiyasını MİR Cəlal özünəməxsus şəkildə belə izah etmişdir: *Əslində bu qadının adı Məsmə idi. Anasının uşağı qalmırdı.*

Gözaydınlığına gələnələr “qarıyınca” yaşasın deyə xeyir-dua verirdilər. Bu söz o qədər təkrar olundu ki, qız böyüyəndə də, ərə gedəndən sonra da qarınca/qarıyınca ləqəbi ilə çağırıldı (6. III.512).

Deməli, əsərdə adın formalaşması təsadüfi bir hadisə ilə bağlı olmuş və həmin ad sonradan ikinci ad kimi işlənmiş, əsas ad unudulmuşdur. Adın bu cür təqdimi üslubi məqsədəuyğunluğu müəyyənləşdirən amilə çevrilmişdir.

“Dirilən adam” əsərinin baş qəhrəmanları Qədir və Qumru adlandırılmışdır. Hər iki ad beş hərfdən ibarətdir, “q” hərfi ilə başlayır. Bu uyğunluq qəhrəmanların bir-birinə uyğunluğunu təmin etmişdir. Əsərin baş mənfi qəhrəmanı isə Bəbir bəydir. Qədir və Bəbir əks qütblərdə dayanırlar: Qədir//Bəbir. Bəbir xarakter etibarilə Mirzə Cəlilin Xudayar bəyini xatırladır. Elə bu cəhəti və Mir Cəlalin üslubunu nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Mir Cəlal Mirzə Cəlil məktəbinin davamçılarından olmuş, Mirzə Cəlillə altmışıncılar nəsli arasında mənəvi körpü olmuşdur.

Satirik əsərlərində Mir Cəlal antroponimləri obrazın təbiətinə tamamilə uyğunlaşdırmışdır. Satira ustalarımız komik effekt yaratmaq üçün adların etimoloji cəhətinə xüsusi diqqət yetirmiş, adın, obrazın təbiətinə uyğunlaşdırılması prinsipindən istifadə etmişlər. Əslində tənqidi realistlərin ənənəsi ilə bağlı olan belə adları etimoloji-simvolik adlar adlandırmaq olar” (4. s.27).

Yazıçı bədii əsərlərində ifşa etdiyi tiplərdən birini Keçiyev, insanları sənəd və anketlərə görə qiymətləndirən tipi Anket Anketov, insanların yalnız iclas üçün yaranmış olduğunu düşünən tipi İclas qurusu, zahiri və daxili-mənəvi cəhətdən çirkin olan “mərkəz adamını” Əntərzadə adlandırmışdır. Yazıçı satirik hekayələrində yaratdığı uydurma adlarla müxtəlif fikirləri ifadə etmişdir.

AKTUALLIQ:

Məqalənin mövzusunun aktuallığı haqqında onu demək olar ki, ilk növbədə, hər bir görkəmli Azərbaycan yazıçısının bədii əsərləri müxtəlif istiqamətlərdən tədqiq edilməlidir. Çünki bədii əsərlərdə təsvir edilən həyat hadisələri, obrazlar dünyası, onlara verilən adlar oxucu kütləsi üçün böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. İnsanlar bu əsərlərdən nümunə götürürlər. Sevdikləri qəhrəmanların adlarını öz övladlarına verirlər. Buna görə də yazıçıların leksikasını əhatə edən lüğətlərin yaradılması vacibdir.

Bu araşdırmanın nəticəsi olaraq biz Mir Cəlalin bədii əsərlərində işlənmiş antroponimlərin lüğətini yaratmışıq. Bu adlar içərisində dilimizin leksik sistemində mövcud olan adlarla yanaşı, yazıçının özünəməxsus orijinal adlara da rast gəlinir. Mir Cəlal Bahar adını oğlan uşağına verdiyi kimi, Hikmət adını bir qız personaja vermişdir. Bir çox müştərək adlar yaratmışdır. Əntərzadə, Anketov, Keçiyev kimi uydurma adlar yaratmışdır. Kəhrizov Novruz adı yalnız Mir Cəlalin əsərlərində işlənmişdir. Bəzən ləqəbləri böyük, bəzən kiçik hərf ilə yazmışdır ki, bunların hər biri yazıçının məqsədlərinə xidmət etmişdir. Yazıçı

leksikasının, bu leksikanın içərisində şəxs adlarının öyrənilməsi olduqca aktualdır və yazıcının dil və üslub xüsusiyyətlərinin açılmasına xidmət edir.

TƏDQİQAT İŞİNİN METODLARI:

Mir Cəlalin əsərlərinin antroponimikasının öyrənilməsi, tədqiqi zamanı, əsasən, müqayisəli-qarşılaşdırılmalı metodundan, statistik və üslubi metodlardan istifadə edilmiş, müasir dilçilik üsulları tətbiq edilmişdir.

NƏTİCƏ:

Bədii əsərlərində ad yaradıcılığına olduqca məsuliyyətlə yanaşan Mir Cəlal müsbət qəhrəmanlarına sevdiyi adları, mənfi qəhrəmanlarına sevmədiyi adları vermiş, bəzən satirik hekayələrində tənqid etdiyi tiplərin xarakterinə uyğun adlar yaratmışdır. Bəzən Azərbaycanın tarixi qəhrəmanlarının adlarını əsərə gətirmiş, onlara yeni həyat vermişdir: Nigar, Koroğlu və s. Müştərək işlənən adlar yaratmışdır: Bahar, Ləyaqət, Hikmət və s. Bəzən adın semantikasını obrazın xarakteri ilə üst-üstə düşmüş: Mərdan, Ağca və s. Bəzən adla obrazın həyatı təzad təşkil etmişdir: Bahar, Sona... Bəzən yazıçı yaratdığı adların etimologiyasını əsərdə özü izah etmişdir: Qarınca xanım, İşiq və s. Azərbaycan dilinin antroponimlər lüğətinin və ya ensiklopediyasının yaradılması istiqamətində Mir Cəlalin antroponimlər lüğətindən mənbə kimi istifadə edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Adilov M. Bədii dil haqqında qeydlər. (S.Rəhimovun fərdi üslubu əsasında) İkinci məqalə//ADU-nun elmi əsərləri: dil və ədəbiyyat ser. 1973. N 6.
2. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. Bakı: 1962. 270 səh.
3. Hüseyinov Ə. Mir Cəlalin hekayələri. nam. dis. Bakı: 1960. 158 səh.
4. Hüseynova H. Mir Cəlalin bədii əsərlərinin dili və üslubu. Bakı: 2009. 506 səh.
5. Hüseynova Mahirə. XIX-XX əsrlər Azərbaycan aşıq və el şairlərinin yaradıcılığında onomastik vahidlərin linqvopoetikası (Dərələyöz mahalı üzrə), Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2015, 204s.
6. Kazımov Q. Bədii ədəbiyyatda komizm üsulları. Bakı: 1987. 228 səh.
7. Qazi Bürhanəddin "Divan"ının leksikası. Bakı: 2008, 184 səh.
8. Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri. I-IV cildlər. Bakı: 1967, 1968. 468 səh.
9. Mir Cəlal. Cəlil Məmmədquluzadənin sənətkarlıq xüsusiyyətləri. İnkilab və mədəniyyət. N11-2. Bakı: 1947
10. Mir Cəlal. Füzuli sənətkarlığı. Bakı: 2007. 352 səh.
11. Paşayeva Nərgiz. İnsan bədii tədqiq obyektini kimi. Bakı: "XXI"- Yeni Nəşrlər Evi, 2003, 256s.
12. Rıkaçyov E. Manifest molodoqo çeloveka. Literaturnaya qazeta. Moskva: 1940
13. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı: 2018. 444 səh.